

PANAS FEDENKO
EINFLUSS DER GESCHICHTE AUF DEN UKRAINISCHEN
VOLKSCHARAKTER

ПАНАС ФЕДЕНКО

В П Л И В І С Т О Р І І
НА УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНІЙ ХАРАКТЕР

*Відбитка з Наукового Збірника т. III
Українського В. Університету в Празі*

ПРАГА 1942

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ПРАЗІ
DRUCKEREI DES PROTEKTORATES BÖHMEN UND MÄHREN IN PRAG
ДРУКАРНЯ ПРОТЕКТОРАТУ ЧЕХІЯ Й МОРАВА В ПРАЗІ

PANAS FEDENKO
EINFLUSS DER GESCHICHTE AUF DEN UKRAINISCHEN
VOLKSCHARAKTER

ПАНАС ФЕДЕНКО

В П Л И В І С Т О Р І І
НА УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ ХАРАКТЕР

*Відбитка з Наукового Збірника т. III
Українського В. Університету в Празі*

ПРАГА 1942

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ПРАЗІ
DRUCKEREI DES PROTEKTORATES BÖHMEN UND MÄHREN IN PRAG
ДРУКАРНЯ ПРОТЕКТОРАТУ ЧЕХІЯ Й МОРАВА В ПРАЗІ

Віддавна був поширений погляд, ніби прикмети, дані людині через народження, є щось постійне, незмінне. В цій дусі субстанціальности народньої вдачі, проблему українського національного характеру досліджувано, почавши від знаменитої статті Костомарова »Две русские народности«.

Костомаров порівнює національний характер українця та росіянина в з а г а л і. Він не подає глибшого пояснення, чому українці мають інший, відмінний від росіян характер. Хоч на початку своєї розвідки Костомаров приписує велику ролю в творенні національного характеру географічним обставинам, але фактично цього географічного принципу при аналізі російської та української вдачі він не додержується. Навпаки, наприклад, новгородці, яких Костомаров уважав за українців, лишаються у нього з подібними рисами характеру, що й українці, хоч держава Новгороду Великого розвивалася в зовсім інших кліматичних, господарських і політичних обставинах, ніж українці на своїй території.

З новіших дослідів заслуговує уваги стаття Д. Чижевського в ч. 4 Празької »Slawische Rundschau« 1931 р.

Чижевський підходить до проблеми трьома шляхами: через вивчення т. зв. народньої культури, через характеристику найвизначніших епох історичного життя народу і нарешті через характеристику найвидатніших одиниць нації, в яких позитивні і негативні ознаки національної вдачі найвиразніше виявляються.

Отже й тут маємо розбір національного характеру українців у цілому і в закінченій формі цього явища, близькій до сучасности.

І в працях Володимира Антоновича характер українського народу виявляється, як щось дане, не з'ясоване відносинами його історичного життя. В »Бесідах про козацькі часи« говориться про характери трьох народів — московського,

українського та польського, з яких кожному прийшла до вподоби інша політична й суспільна структура: абсолютистично-централістична, демократично-федералістична та аристократично-олігархічна.¹⁾

Свого часу Вільгельм Вундт у своїх студіях про психологію народів звернув увагу на те, що до завдань цієї науки належить — дати характеристику поодиноким народів, і що в цьому ділі наука психології народів використовує, як матеріал, загальну і національну історію. (W. Wundt: *Probleme der Völkerpsychologie*. 1911 р., стр. 20, 27.)

Коли говоримо тут про український національний характер, то маємо на увазі навести деякі геополітичні обставини в історії України, що поклали свою печать на вдачу нашого народу.

Погляньмо, які чинники в історії нашій і в якій мірі впливали на утворення рис українського національного характеру, якими український народ і досі відмежований від інших народів, навіть найближчих йому мовою та історичною долею.

Багато написано про природу України, про кліматичні умови, які дали певну печать українській вдачі. І Чижевський досить докладно спиняється над цим в своїй статті, а також Миколаєнко в частині книги Чижевського про філософію на Україні уділяє увагу впливові степу на українську вдачу. Правда, названі автори більше оцінюють степ, як естетичний феномен, очевидно, беручи на увагу погляди і відчуття людей XIX—XX століть.

В історії України степ не був таким привабним явищем для наших дальших предків, як він здавався людям XIX століття, після того, як у степах України настало замирення наслідком завоювання Криму. Із степу українцям усе доводилося ждати неситого, жорстокого ворога, аж до другої половини XVIII століття. Очевидно, перебуваючи в вічній небезпеці від степу, українці не могли дивитися на той степ естетизуючими очима Миколи Гоголя, що міг сказати: »Чорт возьми вас, степи, как вы хороши!« Степ — »поле незнаєме« Слова о полку Ігореві, »дикє поле«, земля »безвіддя і без-

¹⁾ »Кожний народ у своєму політичному житті має властиву йому провідну ідею, а вона залежить почасти від антропологічних расових причин, почасти від різних умовин та впливу територіяльних обставин, від історичного життя, від культурного розвитку й т. і. Який розмір, значення і вагу має кожна причина, я не беруся тут рішати.« (»Бесіди«.) Антонович, як бачимо, визнає декількох складових елементів, що обумовлюють »провідну ідею« народа в його історичнім житті. Але він не дає відповіді, які обставини територіяльні та історичні і які антропологічні риси утворили в українськім народі прихильність саме до тої, а не до іншої »провідної ідеї«. А це для нашої теми головне.

хліб'я» із думи про трьох Озівських братів — це країна, через яку сотки тисяч української людности протягом віків пішли в вічну неволю на аркані номадів; країна плачу, де, як зазначає літописець, питали взяті в неволю люде одне одного, хто з якого села, і згадували з сльозами рід свій.

Характеристичне для настроїв наших людей XVI—XVII століття тогочасне оповідання про дитину, що мала народитись, але почувши слова — »татарове ідуть«, вернулась назад, в утробу своєї матері.

Тому степ в нашій історії, як був, то в дуже малій мірі феноменом естетичним, але переважно тим елементом, що постійно держав українську людність у фізичній і психічній напруженості, протягом довгих віків.

Не треба багато спинятися над тим, як відбилося сусідство з степом на політичному та економічному розвитку українського народу в цілому. Можна сміливо говорити про явище к а т а с т р о ф и, як домінуючий мотив у нашій історії.

Ще до татарського завоювання Київська держава мусіла відступати перед степом на північ. Руїна Києва від татар в 1482 році, постійні »корективи« українського колонізаційного та політичного розширення через напади татарської орди, доба Руїни з обезлюдненням цілого Правобережжя, ще раніше повторне відсунення української колонізації від Чорного моря в початку XV-го століття, все це мусіло відбитися на характері української людности.

М. Грушевський в »Історії України — Руси« звертає увагу на »флюктуації« української людности протягом століть, що були причиною надзвичайної мовної і культурно-побутової гомогенности українського народу, через постійне переміщення. Той самий автор підчеркує при описі подій Хмельниччини, що козацька держава втратила свою відпорність у боротьбі з Польщею у великій мірі через те, що людність України мала змогу піти по лінії найменшого опору: покидала насижені місця на Правобережжі і мандрувала в степи на схід, аж за московську границю. Цим українці сколонізували нові простори московської »України«, але втратили державну незалежність за Дніпром.

Сусідство з степом спричинило занепад міст в Україні, привело до певної нівеляції суспільних верств. Вся ця »українна« людність побіч своїх звичайних занять — хліборобства, ловецтва, скотарства, ремісництва — виконувала також функцію військову. І не тільки за доби козацької, але й раніше, за княжої доби, бачимо притягнення всіх громадян до оборони краю від чужинецьких нападів. За польсько-литовської доби нашої історії центральна влада майже не дбала за оборону України, і ввесь тягар війни з степовиками — номадами

ліг на плечі самої людности. Не »рать великого государя« і не оборонні лінії валів, як це було в Московщині, а самооборона, самоорганізація — це була головна надія української людности. »І з рушницею за парканом стояти« — це звичайна формула умови між новими колоністами-слобожанами та державцями маєтностей на Україні XVI—XVII століття.

Ще Куліш звернув увагу на те, що постійна боротьба з номадами на Україні виробила в українській людности «лицарський дух»: відвагу, шукання небезпек, але, звичайно, як це завжди на війні, добичництво. Постійна небезпека, непевність завтрашнього дня дала тій добі своєрідну печать меланхолії²⁾ поряд з найбуйнішим виявом веселого настрою. Мабуть відсіль походження має український гумор з його головною рисою: бачити за зовнішньо - веселим сумний зміст.

На Україні «лицарський дух» дожив майже аж до кінця XVIII століття, до зруйнування Січі, цього останнього «при-тулка бездомного лицарства. Інші народи за цей час успіли розвинути в розгалужені клясові й станові суспільства, але на Україні клясова диференціяція ішла дуже повільним темпом. Саме цей «дух лицарства», з його примітивним егалітаризмом, не був виразом поступу України, лише її відсталости. Зріши в постійних небезпеках, українська людність прикордонної «українної» смуги (а ця смуга пересувалася протягом нашої історії від Дніпра аж до Дністра) не могла нагромаджувати багатств рухомих чи нерухомих. Наслідком цього утворився своєрідний гедоністичний погляд на матеріальні цінності й разом із тим — призириство до тих, що багатства збирають. Відомий афоризм — «Козак — душа правдивая, — сорочки не має», досить характеризує цю ментальність. Але можна навести ще й інші. Пригадаймо, що козацтво — низове й городове — не могло подарувати наказному гетьманові Якимові Сомкові його «кранних комор», які він мав у Переяславі. «Лицарський дух» не любив фахового крамарювання, як заняття негідного прямодушного вояки. Під портретом Козака Мамаєва написано:

»Чим хочеш називай,
На все позволяю:
Аби лиш не крамарем,
Бо за те полаю«.

Нарешті в відомій драмі «Милость Божія» Хмельницький звертається до козаків з пересторогою:

²⁾ Відомий перекладач українських пісень, німецький поет Ф. Боденштедт писав у передмові до своєї збірки «Die poetische Ukraine»: «In den meisten kleinrussischen Liedern ist eine seltsame, ergreifende Wehmuth vorherrschend». (1845.)

»Самі не купуйте! Лука, стрілки, мушкета і шаблі пильуйте. Куплями бо обв'язан житейскими вони імени сего весьма таков недостоин.«

Чи цей «лицарський дух» відбився на українським народнім характері взагалі? Можуть сказати: це ж характеризує тільки стан козацький, а не селянство. Але в тім то й річ, що козаччина в епоху свого розцвіту дала свій «образ і подобіє» усій Україні, козацький ідеал став ідеалом найширших народніх мас. »І за Днѣстром, до Галича все називалося Козацтвом« — писав Самовидець війни Б. Хмельницького. Недаром же в народніх піснях молодого чоловіка (парубка) звать «козаком». Як пізніше «доказуючі дворянство», так в кінці XVIII і в початку XIX століття були на Україні маси селян «превращаю м'ящих себя козаками». Адже ж короткий час за Хмельницького, коли були зникли на мить клясові та станові різниці на Україні і все, за виразом Самовидця, «гультайство» могло записатися в козацтво, зостався твердо в народній пам'яті.

В I частині 9 тому Історії України Грушевського наведений лист козацького сотника Уманця р. 1653 до сівського воеводи на Московщині. В цім листі висловлений дуже виразно козацький лицарський ідеал, як основа боротьби тогочасних українців за волю:

»А що ваша милость писал до нас недавними часы у своєї грамотѣ, же нам не годит ся простым людем до воевод грамот писать, — мы за ласкою божою тепер не естесмо просты, але естесмо рыцери войска Запорозкого . . . Тепер у нас за ласкою божою, поки его воля святая, тут у всем краю Северском ни воеводы, ни старосты ани судьи ани писаря неть. Боже дай, здоровъ был панъ Богданъ Хмельницкий, гетманъ усего войска Запорозкого. А панъ полковник у насъ тепер за воеводу а панъ сотник за старосту, а отаманъ городовый за судью.«

Оскільки ми згадали про нехиті козацтва до крамарювання, то буде до речі нагадати відомі факти, що перед світовою війною на Україні вся торгівля була в неукраїнських руках. І це настільки вкорінилося в народню українську психологію, що бували випадки, як переселенці на Сибір і на Далекий Схід подавали прохання до царської адміністрації, щоб дозволено торгувати в Сибірі жидівським купцям, бо, мовляв, їм, селянам, торгівля — справа незвична.

Національний характер кожного народу вироблявся протягом історії під впливом певних домінуючих соціальних верств, що дали свою печать цілому суспільству. У Франції це була шляхта часів абсолютизму, з її абстрактним логічним

думанням і виробленою естетичною формою виразу й побуту; в Англії — пуританська буржуазія з суворим, післанницьким світовідчужанням (предестинація!) і з змаганням до внутрішньої — релігійної та зовнішньої — політичної свободи.³⁾ В Україні оформлювала національний характер Козаччина, як у своїй реальній формі (боротьба за інтереси козацького стану) так і в ідеалізованій, народолюбній, що панувала в українській поезії та історіографії від Шевченка й Костомарова майже до наших днів. Оскільки ми беремо утворення й оформлення національного характеру в цьому аспекті, то треба зазначити ще деякі риси сучасної української вдачі, що на наш погляд випливають з тої самої козацької доби нашої історії.

В своїй соціяльній структурі Козаччина була перед-і протикапіталістична. Зосібна вороже поставилась козацька революція проти торговельного капіталізму, що приходив на Україну з магнатськими латифундіями і з чужоземними чинниками — жидівськими та вірменськими купцями. Козацький ідеал персональний і суспільний був гедоністичний, як уже перед цим сказано:

»Ой, що в Лузі заробити,
То в Січі пропити«.

Жінка звягельського полковника з кушнірів Тиші, вітаючи польських гостей на чолі з Киселем, що їхали р. 1649 до Хмельницького від польського короля, нарікала на гетьмана, що він «не пишно живе, коли Господь Бог тепер дав усього много». Це погляд передкапіталістичний, бо капіталістичне нагромадження починається, як це підчеркує Макс Вебер,⁴⁾ а с к е т и ч н и м відношенням до земних благ і виключає особисті споживацькі тенденції.

Ця риса «нестяжання» лишилася досить поширена в українському селянському побуті, зокрема в справах шлюбних. На придане молоді не звертають такої уваги, більше цінять здоров'я і вдачу. Цікава ремінісценція в щоденнику Шевченка з часів його перебування в Нижньому Новгороді. Записавши російську весільну пісню про те, як «миленькой он журил — бранил, ай, люли-люли, выговаривал», — за те, що молода не принесла приданого, Шевченко зазначає: »Жидовское начало в русском человеке. Он без приданого не может даже полюбить«.

³⁾ Вернер Зомбарт, беручи на увагу соціяльні зміни, що настали у Франції та в Німеччині протягом XIX віку, зазначає, що француз будь-якого стану — це типовий міщанин (*bourgeois*), а німець — робітник (*Arbeiter*). Див. *Deutscher Sozialismus* 1934 р. та того ж таки автора послідня передсмертна праця »*Vom Menschen*«, 1940 р.

⁴⁾ M. Weber. *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*. 1921. Том I.

Найвизначніший період української історії — доба Хмельницького і Руїни — закінчився повною катастрофою надій народних мас. Клясові суперечності приводили до різних політичних орієнтацій на чужі держави. Але й ці орієнтації не давали виходу із трудного положення: а через те той, що орієнтувався вчора, скажім, на Польщу, завтра ставав завзятим прихильником московської, кримської або турецької протекції. І це була поведінка не тільки поодиноких осіб — провідників, але цілих районів і областей.

Приклад трьох братів Мурашків, що всі билися в різних таборах в добу Руїни, так що сучасники-чужинці ставали питання — «де їх батьківщина» — цей приклад не був одинокий. Такий був Переяславський полковник Тиміш Цицура, і багато — багато інших. Контroversія — Остап-Андрій у Гоголевій повісті «Тарас Бульба» сублимується впливом кохання, хоч історик може тут бачити затемнення історичного факту, бо були Гоголі на боці московським і на боці польським: Остап Гоголь у Ямполі був навіть гетьманом під польською протекцією.

Поза скрутню політичною ситуацією ці хитання мали корінь також у попереднім розвитку України. І раніше городи й замки з місцевою людністю мусіли покладатися в боротьбі проти татар переважно на свої власні сили, отже вели регіональну політику. З ослабленням центральної гетьманської влади цей партикуляризм відновився і в обставинах Руїни ще зріс. Ці політичні хитання московські дипломати того часу називали дуже влучно «штатостю».

При різних орієнтаціях розвивається ворожнеча між членами того самого народу, і ненависть до «зрадника», прихильника іншої орієнтації, буває навіть більша ніж до самого чужоземця-ворога. Розцівіт цього явища бачимо в добу Руїни. Клясичну характеристику подає нам Самійло Величко:

«Народъ нашъ козако-руській, истинній, простодушній и правосердечній, мало що о прошлихъ, настоящихъ и пришлихъ речахъ и поведеніяхъ разсуждати хотящій; толко до внутрної между собою незгоди, а наипаче за древніи волности свои, яко народъ мужественній и рицерській... завше (а ще и з с в о и м ь в л а с н и м ь п о в р е ж д е н і е м ь) до брані и кровопролитія склонній.»

Також Симоновський у своєму «Краткому описані» прилучається до того самого погляду:

«Испепелѣвающая у Малоросіян от древности непостоянства и ненависти искра еще и до тѣх пор не угасла.» (С. 98.) Це загальний тон історичних документів, що відносяться до подій XVII століття на Україні: на жаль склонність тодішніх людей до «внутрної между собою незгоди» і «брані й крово-

пролитія». І так Гетьман Виговський називав своїх земляків »людьми неправдивими і ворохобними«. Юрась Хмельницький зазначає козакам у своєму універсалі 1660 р., що вже й чужі держави дивуються несталості української людности.

Максим Филимонович, протопіп Ніженський, писав у Москву р. 1659, що »черкаси ні на чім не встоять, усе бунтуються«. Нарешті польський свідок — коронний обозний Андрій Потоцький писав до короля Яна-Казимира р. 1659 про українську межиусобну борню та про її причини:

»Пани для своїх приватних користей виманили слободами підданих з волости в Україну і привчили до самоволі, а небіжчик Хмельницький цими війнами без міри й нарочком їх розворохобив і закривавив проти нас; а тепер уже самі себе ідять: містечко проти містечка воює, син батька, батько сина грабує, де справжня Вавилонська башта.«⁵⁾

В деяких наведених цитатах є спільна побічна думка: громадянська війна осуджується, але вона виявляється, як наслідок змагання української людности до свободи.⁶⁾ Із боротьби за свободу, думають Величко і Потоцький, на Україні виникає анархія.

На мою думку цей результат впливає з давно вкоріненого на Україні егалітаристичного розуміння свободи й державної влади. Насамперед, це виборний принцип у козацькiм війську. Панування цього принципу не давало утворитися аристократії і взагалі твердому стабілізованому режимові. Юрась Хмельницький висловився про виборний принцип у козацькiм війську ось як: »*Solitum Woysku Zaporozkiemu, według upodobania, у jednego dnia mieć trzech hetmanów.*« (Є звичаєм Війська Запорозького, згідно з бажанням, і за один день мати трьох гетьманів.« (Памятники, III, с. 416.)

На Україні свободу розуміли, як рівність. Політична ідея визволення висловлена була в соціяльнiм егалітаризмі: без холопа і без пана. Аби позбутися своєї аристократії, українська людність готова була терпіти деспотизм московського царя, бо перед ним були всі рівні в рабстві. Цей факт треба підчеркнути: найбільше обурення проти себе викликало на Україні те, що Виговський пішов на nobilitację частини козацької старшини, і те, що гетьман з волі козацької черні

⁵⁾ »*Panowie dla swych prywatnych pożytków słobodami poddanych z włości w Ukrainę wywabili i rozswywolili, a Chmielnicki niebożczyk tymi woynami bez miary a umyślnie ich rozswywolił y zakrwawił przeciwko nam; a teraz już się sami jedzą: miasteczko przeciwko miasteczku wojuje, syn ousa, oyciec syna rabuje, sroga to turris Babel.*« (Памятники Киев. комиссии, III, с. 388.)

⁶⁾ »Родъ сицев, иже свободы хоцётъ«, — писав Лазар Баранович до царя Московського 1668 р. (Акты Южной и Зап. Россіи, т. VIII.)

— Бруховецький — вернувся на Україну з Москви р. 1666 з титулом боярина.

Свободолюбність, нахил до егалітаризму, індивідуалізм — це риси українського характеру, що виявилися найвиразніше після Хмельниччини.⁷⁾ З індивідуалізмом стоїть у тіснім зв'язку також авантюризм і кар'єризм, в його поганому і в доброму значенні. Коли в ідеї має панувати рівність і елекція, то чому не можу бути я гетьманом чи полковником, і чому маю слухати наказів інших? Був такий специфічний вираз у добу Руїни — «спробувати щастя», коли славолюбна одиниця, спираючись на внутрішні або на закордонні сили, пробувала захопити в свої руки владу в державі. Всі оті Барабаші, Опари, Суховії, Петрики — це шукачі щастя. Цікава характеристична різниця супроти подібних авантюристів у Московщині: там процвітало самозванство, але на Україні індивідум не ховався за фікцію, називав себе власним своїм іменем.

З зазначеними рисами — свободолюбности й рівноправности — в тісному зв'язку стоїть чуття персональної гідности, що було на Україні значно більше розвинене, ніж у Росії. Костомаров це констатує, як факт, не входячи в його пояснення. Але пояснення само собою вириває, коли згадати історію панщини на Україні. Панщина на більшій частині нашої теперішньої території не тривала так довго, як напр. у Польщі та в Московщині. Потрясення доби Хмельниччини так ґрунтовно перевернули суспільні відносини на Україні, що майже півтора століття мусіло минути, поки панське право знов по сіло Україну.

Це підвищене розуміння своєї людської гідности виявилось в Україні, між іншим, і в протестах, що їх посилали в Москву в XVII—XVIII століттях з вимогою «мужиками и хохлами не называть». В бік польського «хлопання» звернений вірш Л. Барановича, що на Україні на оклик «*chlōpie*» чується відповідь — луна: «*chōpie*» (*chōpie* — бити в обличчя).

І до наших днів українські селяне вважають образливим для себе не тільки слова «мужик», але й «крестянин». На Київщині совітська влада мусіла року 1922 через протести селян усунути агітаційні плякати такого змісту:

»мужики,
если вы не дураки,
сейте только бураки«.

⁷⁾ »Його вільна стихія призводила або до розкладу громадянських зв'язків, або до виру змагань, котрі немов те колесо крутили народнім історичним життям«, — писав Костомаров у згадуваній статті. Це мав на увазі Куліш у післяслові до «Чорної Ради», коли писав, що хотів у цім творі показати «политическое ничтожество Малороссіи».

Свідомість персональної гідності є підстава політичної активності й боротьби за свої права. Отже не диво, що саме з українців виходили протягом XIX століття найрішучіші борці з режімом панщини й деспотизму. (Общество соед. славян, Партія Нар. Волі). Згадки про недавно втрачену свободу були живі в українських народніх масах.

Ті катастрофи, яких зазнав український народ у своєму історичному розвитку, утворили в українському характері досить поширену рису: з а м к н е н і с т ь, яку сторонній глядач часто схиляється вважати за хитрість: мовляв, «малорос і не збреше і правди не скаже». Особливо це виявляється в поширеній у народній мові відповіді в формі запиту. Ця риса випливає з бурхливої історії України, по якій мандрували протягом століть різні військові сили. Виявляти свою щирі думку перед ними бувало завжди небезпечно. Відсіль здержливість, «слухай і на вус мотай», не виявляй свого чуття навіть виразом свого обличчя ані рухом. Може ця зовнішня нерухомисть утворила для українців опінію лінивих: мовляв, «малорос ленив и неподвижен, и смотрит изподлобья». Князь Іван Долгоруков у своїх записках про подорож на Україні р. 1810 зазначає: «Вол есть живое изображение хохла, который так же скотен и ленив». («Славны бубны за горами.»)⁸⁾

Не від речі тут буде нагадати гумористичну характеристику в «Енеїді» Котляревського:

»По нашому хохляцькому строю,
не будеш цапом, ні козою,
а вже запевне, що волем;
і будеш в плузі похожати,
до броваря дрова таскати...«

Цікаво, що коли 1923 р. вийшов на Україні підручник географії російською мовою, в якій була подана подібна характеристика українців, то в цю справу вмішався й «все-

⁸⁾ Цей погляд на українців, як на народ лінивий, досить поширений, зосібна між російською інтелігенцією. Як вияв такої «опінії» може служити одна реценція росіянина з українським прізвищем п. Яковенка на книгу Д. Чижевського «Філософія на Україні». Яковенко між іншим пише про «нещирість, духове лінивство і непродуктивність» українців (нещирість, душевнї lenost a neproduktivnost). Ось як далеко сягають «істини», засвоєні ще в дитячих літах з російських букварів, де єдино про московців писано, що «великоросс боек и сметлив», а про всіх «іно-родців» — не могло бути доброго слова.

Коли вже говорити про «духовні лінощі» українців, то чого ж тоді росіяне пишаються іменами Дм. Ростовського, Теофана Прокоповича, Стефана Яворського, Гоголя і Юркевича, Максима Ковалевського і всіх тих тисяч і тисяч творців російської культури, зденационалізованих петербурзьким імператорським режімом? Невже ж, як тільки українець забув казати «як» і навчився вимовляти «как», то він із «скотного й лінивого» став «бойким і сметливим»?

український староста« комуніст Петровський, який, як на доказ надзвичайної рухливості українців, показав на укр. повстанців.

Немає сумніву, що сільська людність менше рухлива, ніж міська. Також через різницю вдачі міського неукраїнського населення і українців, скупчених переважно на селах, міг виробитися вищенаведений погляд. Бо ще Венелін писав колись, що »по всей южной и западной Руси вся Русь разжалована в крестьянство«. (Чтенія М. О. И. и Др. № 4., 1847, ч. 1).

З замиренням України після ліквідації орд підупав значно й »лицарський дух« на Україні. Головна увага скупчилась на хліборобстві. Але заложені в попередні віки риси народного характеру не зникли, а продовжують і до сьогодні виявляти себе в своїй мало зміненій формі. Хто з нас не пізнає в індивідуалістах — шукачах щастя — Махнах, Григорієвих, Зелених і тисячах інших отаманів, дух їхніх попередників — Петриків, Опар, Сірків та інших? Чи за революції 1917—20 р. не доведений був у нас принцип свободи людини й громади аж до поодинокого села й хутора?

Наприкінці слід зазначити таке: ті елементи українського народного характеру, про які сказано, в обставинах іншого суспільного й економічного ладу можуть змінитися. Очевидно, що з розвитком міст в Україні відбудеться урбанізація українців, і наслідком цього український національний характер уже не буде репрезентований однобоко тільки селянством. Селянство консервує в собі найдальші й найглибші історичні традиції добрі й злі. Селянство живе в значній мірі чуттям. Супроти того місто — р а ц і о н а л і с т и ч н е. Через урбанізацію більшого ніж досі проценту української людности мабуть виробиться інший тип укр. людности, відмінний від попереднього. Які сторони дотеперішнього свого характеру задержать у собі українці в будучности — про це не можемо наперед гадати.

